

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Захарчук Ірина Василівна – доктор філологічних наук, доцент кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.

Наукові інтереси: тоталітаризм і українська література, мілітарна стратегія соцреалізму (українські проєкції).

**ЄВАНГЕЛЬСЬКІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ
ВІКТОРА ПЕТРОВА-ДОМОНТОВИЧА**

Валентина ЗЕЛЕНСЬКА (Кіровоград)

У статті досліджуються особливості художньої інтерпретації євангельських мотивів притчі Віктора Петрова-Домонтовича «Апостоли».

Ключові слова: Віктор Домонтович, художня інтерпретація Біблії, притча, легенда.

The article deals with the peculiarities of artistic interpretation of evangelic motives in the parable «The Apostles» by Victor Petrov-Domontovych.

Key words: Victor Domontovych, artistic interpretation of the Bible, parable, legend.

Використання тем, сюжетів і мотивів Святого Письма протягом двох останніх століть європейським письменством і протягом останнього століття – українським стало новим, сучасним етапом у розвитку історичної прози.

Першим у своїх творах звернувся до християнської тематики Рене Шатобріана, який увів у свої твори «Геній християнства» (1802), «Мученики» (1809) та «Історичні студії» (1831) образи святих.

Продовжили традицію історико-релігійної тематики в прозі в ХІХ – першій половині ХХ століття Генрик Сенкевич, Анатоль Франс, Гюстав Флобер, Бульвер Літон, Климентій Бретано, Джовані Папіні, Томас Манн.

В українську прозу традиція історичного роману з біблійними сюжетами на християнську та релігійну тему прийшла на початку ХХ століття. Цьому сприяв перший повний переклад Біблії літературною мовою, який здійснили П. Куліш, І Пулюй та І. Нечуй-Левицький 1904 року. Загальний доступ до Святого Письма став стимулом зацікавлення біблійними сюжетами, мотивами та образами українських письменників. Першим таким твором стала повість Г. Хоткевича «Авірон» (1910), яка є художнім осмисленням, відтак трансформацією біблійної оповіді про часи Мойсея.

Біблія відіграла значну роль у зростанні національної самосвідомості українців у ХХ столітті. Використовуючи описані в ній сюжети головних моментів давньоєврейської історії, українські прозаїки через історію єврейського народу намагалися відтворити історичну долю своєї нації.

Повага до Біблії та релігії були характерною ознакою всього українського народу. Саме тому звернення до неї українських письменників «з метою національного самоусвідомлення були зрозумілими та

етнопсихологічно умотивованими, оскільки релігійність є однією з характерних рис українців» [6, с. 175].

В умовах бездержавності аж до початку 90-х років ХХ століття головним пріоритетом радянської української літератури було зображення подій з урахуванням класового підходу й утвердження єдино можливого методу соцреалізму. Така література мала безліч заборон, які позначились насамперед в її тематиці. Передусім заборонялося писати про поневолення України «братньою» Росією. Не могло бути й мови про сюжети з Біблії чи Євангеліє (українська література була змушена сповідувати атеїзм). Тому-то тут так і не з'явилося жодного подібного твору. Розв'язання цієї проблеми взяла на себе еміграційна література. Такими творами стали повість Наталени Королевої «Quid est Veritas?» («Що є істина?») 1939 року, повість Р. – Володимира (Романа Кухара) «Апостол Андрій Первозванний» (1984 р.), повість І. Костецького «День святого» (1945 р) і нарешті роман Л. Мосендза «Останній пророк» (1947 р.) .

На материковій Україні вже після здобуття нею незалежності 1995 року вийшов друком апокрифічний роман Р. Іванчука «Євангеліє від Томи», який, на думку І. Набитовича, став своєрідним містком у поєднанні «розірваних шляхів літературного процесу в Україні й на еміграції щодо використання в художній прозі сюжетів Святого Письма...» [6, с. 175]

Серед авторів, яких цікавила релігійна тематика, був і В. Домонтович, письменник зі складною і водночас цікавою долею, письменник, якого навряд чи назвеш емігрантом, проте який, живучи в Німеччині, мав змогу уникнути рамок соцреалізму й написати в 40-і роки ХХ століття серед інших історичних оповідань притчу євангельського змісту «Апостоли».

Творчість автора стала об'єктом уваги нечисленних літературознавчих розвідок, серед яких можна назвати праці В. Державіна [3], Ю. Шереха [8; 9], С. Павличко [7], Ю. Мариненка [5]. Однак, притча «Апостоли» отримала оцінку лише у монографії В. Агеєвої «Поетика парадокса: інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича» [1]., щоправда авторка не робила системний аналіз притчі, а згадала її лише з погляду проблеми страху, що опанував у тоталітарній системі. Цей факт і визначає потребу звернутися до глибшого аналізу «Апостолів» В. Домонтовича в контексті релігійної тематики.

Метою нашого дослідження є визначити особливості художньої інтерпретації відомої біблійної легенди в притчі В. Домонтовича, розглянути образну систему та окреслити проблематику твору.

У притчі В. Домонтович художньо осмислює легенду про Ісуса та його учнів (апостолів). Але ця давня, як світ, оповідка постає у нього в несподіваному аспекті. Автор не просто відтворює історію арешту й страти Ісуса. Проблематика твору, а саме: проблема особистості і натопту, вірності і зради, вибору, страху – спонукає його зобразити своїх персонажів у ситуації «невротичних і навіть психопатичних станів» [1, с. 254].

Отож перед нами яскрава й святкова картина вступу Ісуса та апостолів до Єрусалима. І серед цієї загальної радості й збудження – обережні, але настійливі закиди Юди про те, «що, мовляв, Ісус уже відіграв Свою ролю... і повинен одійти вбік...» [4, с. 81]. Усе це внесло розбрат між учнями: «одні твердили, що треба діяти, спираючись на народ; інші воліли розпочати переговори з Синедріоном; треті взагалі з самого початку не сподівалися на успіх» [4, с. 81]. І ось справдилися сумніви Хоми, який не вірив у народ, бо «сьогодні вони кричать: «Слава!.., а завтра вони кричатимуть: «Розіпни..!» [4, с. 80]. Ентузіазм людей, що ще недавно «плакали, обіймались, шаліли од радости, скидали з себе одяг, стелили Йому під ноги, ламали гілля пальми і розтрушували перед Ним на шляху» [4, с. 80], спадав. Бачучи все це, «Петро зірвав голос, виступаючи з промовами... перед народом» [4, с. 81]. Юда ж почав перемовини із Синедріоном. І зрозумівши, що єдиною умовою останнього було видати Ісуса, вирішив пристати на неї. Вчинок Юди нас не дивує: він від початку не приховував своїх поглядів щодо Христа і відкрито їх висловлював. Його образ цілком відповідає сформованому у свідомості народу уявленню про Юду як зрадника. Нас більше цікавлять двоє інших персонажів – апостоли Петро і Хома як уособлення проблеми вірності і зради. Від самого початку ми читаємо, що для Петра «авторитет Ісусів був священний і непорушний» [4, с. 81]. Усі бачили, що він, Петро, «найближчий учень Ісусів і є його заступником» [4, с. 80]. Коли над Ісусом нависла загроза викриття й арешту, стало «ясно: ті, що сподівалися врятувати себе, спішили зректися. В останній момент, якою завгодно ціною, бодай ціною крові, воліли купити собі можливість жити» [4, с. 82]. Усі приголомшено мовчали, один лише Петро «вибухнув гнівом, обуренням, жалем» [4, с. 82]. Його вибух був схожий на істерію, на психічний зрив: «він скаржився, благав, запевняв, клявся. Він раптом схилився і з пристрасним поривом, побожно, немов у храмі звиток тори, поцілував край ризи Ісусової. В його голосі дзвеніла урочиста впевненість. Він говорив про себе..., про свою вірність. Хай усі покинуть Його, Ісуса, тільки він, Петро, лишиться вірним Йому до кінця! Тільки він не продасть, не зрадить, не зречеться Його! Він ладен йти за Ним разом на голод, на вигнання, навіть на смерть! Він, Петро, – камінь!» [4, с. 82]. Уся ця психопатія викликала в Ісуса єдине бажання – зупинити її, і він неквапливо сказав:

– Правдиво кажу тобі, Петре, ще сьогодні півень не проспівав тричі, як ти тричі зречешся Мене! [4, с. 83].

Ісус бо «знав уже, що немає межі зречення для тих, що досі називали себе Його учнями» [4, с. 83]. Це збентежило Петра, він відчув сором і приниження, проте, помітивши, що ніхто не зважив на ці знищувальні слова, «бо всі сиділи... заглиблені в себе, ...переживаючи в собі нещастя» [4, с. 83], опанував себе і згодом взявся знову за своє:

– ...народ лишається на нашому боці. Брехун той, хто каже інакше. Ми повинні були закликати народ до повстання ще того самого дня, як Ісус увійшов до Єрусалима. Та серед нас були зрадники!.. [4, с. 86].

Ще раз, тепер уже востаннє, Петро намагається переконати у своїй вірності й правоті інших апостолів (може, самого себе?): «...ми ще переможемо. Народ ще вірить у свого Месію-Царя! [4, с. 88] Та вже наступної хвилини, коли він побачив, що їх «ідуть узяти» [4, с. 88], у нього почалася друга хвиля істерії: «Пронизаний нестерпним болем, Петро кинувся до Ісуса., ...здригаючись од плачу, він упав до ніг» [4, с. 88] його. Він навіть наважився замахнутися мечем на слугу, що скручував шворкою руки Ісусу.

Та збудження Петра торкалося не лише його власної персони, протягом усього часу він присікується до Хоми, звинувачуючи його у зраді. Уже перший же діалог притчі, у якому Петро допитується причин відсутності радості в Хоми, автор присвячує їхньому протистоянню. Тоді ж Хома висловлює свій перший сумнів, висловлюючи недовіру народу. Стриманість і постійні сумніви Хоми дають привід Петрові вважати його спільником Юди, відтак і зрадником.

«Хома був цілковитою йому (Петрові – В.З.) протилежністю. Був стриманий і лишався завжди осторонь. Коли Петро палав, сповнений любови й подиву до Ісуса, відданий., Хома не виявляв жадного почуття, жадної зворушеності. Нічого, окрім сумніву. І це дратувало Петра» [4, с. 84]. Хома не вірив в Ісуса-Царя. «У нього не було наївної й щирої... віри, як у Петра. Замість славити він перевіряв. Замість дивуватися перепитував. Зіставляв. З'ясовував...» [4, с. 84].

Ось і зараз на питання Петра: «Що ти думаєш про Юду?» Він відповідає: «Ще не знаю... Я мушу ще поміркувати!..» [4, с. 85]. Зрозуміло, емоційний Петро не витримує вагань Хоми й називає його спільником Юди. Натомість у відповідь отримує нищівну характеристику: «...ти ніколи не вагаєшся... Ти дієш. Ти зараз дієш так, а через хвилину інакше. Сьогодні ніхто не може передбачити, як ти зробиш завтра!» [4, с. 85]. Хома виступає справжнім психологом людських душ: він пізнав, а, отже, й зрозумів Петра краще, ніж той сам себе, і заявив про це йому прямо і відверто. Щоб стати на чийсь бік, він повинен був зрозуміти все до найменших дрібниць, бо для нього, на відміну від Петра, не існувало особистого. Недовір'я Хоми викликає в останнього іронію чи, пак, сарказм: «Та чи віриш ти бодай в свою невіру?» [4, с. 87] І знову Хомина здатність усе аналізувати допомагає йому дати відповідь, гідну пророка:

– Я не вірю ні в силу, ні в хитрощі. Ти поклав сподіванку на боротьбу і помилився; Юда – на згоду, й він теж помилиться, як і ти... Юда хитрий, але вони хитріші за нього. Вони скористаються з нього, а тоді викинуть... Ти вірив у перемогу, і віра твоя не справдилася. Я ж ладен вірити в поразку... Лише тепер, коли ми знищені й знеможені, коли нас чекає смерть, ми

наблизилися до перемоги» [4, с. 87]. А сцена побиття Ісуса людьми тільки додає йому впевненості у власній правоті: «Чи не в цьому приниженні вища велич? Чи не в цій ганьбі відкривається щира істина царства Ісусового?» [4, с. 89] Хома стояв серед інших апостолів і був величний у своїй вірі.

А що ж Петро? У жахливу мить страти Ісуса він «тримався осторонь» [4, с. 89]. У це несила повірити, але фанатичний у своїй вірі, такий сміливий Петро боявся, він уникав свого недавнього товариства, бо «це було небезпечно» [4, с. 89]. Петро замерз і підійшов до багаття. Проте, як не ховався він, від долі не втечеш. Його впізнала архієрейська служниця. І тепер перед загрозою викриття весь душевний запал і завзяття апостола, що ще вчора спрямовував на доведення вірності Ісусу через викриття зрадників та виголошення промов і клятв, сьогодні паралізував непереможний страх, «страх липкий і огидний» [4, с. 89]. Треба було рятуватися. Рятуватися за будь-яку ціну. І ціна була знайдена – зрада. Зречення того, кого ще вчора прославляв і боготворив, за кого рвав сорочку на грудях:

– Я людина побожна і не маю нічого спільного з бузувірами. Я непорушно виконую закон!

«Він свято вірив у те, що сказав» [4, с. 89]. Мабуть, саме ця свята віра й допомогла йому тричі зректися свого Учителя ще до третіх півнів. Сталося усе так, як передрікав Ісус. А Хома стояв поблизу, дивлячись з болем і скорботою, він молився. За кого?.. І тоді Петро зрозумів, що не Хома, «якого він підозрював у зраді, зрікся сьогодні Ісуса, а він... Але... не відчув жадного сорому. Ним володів тепер тільки жах» [4, с. 90].

У В. Домонтовича біблійна легенда про Ісуса та його учнів постає перед нами в несподіваному аспекті: автор зводить у протиставленні двох апостолів: Петра – як втілення сліпої і через те нетривкої, здатної до зради віри, і «Хому невіруючого» – як уособлення скептичного аналізу й твердої думки.

Між ентузіастичним діячем Петром і врівноваженим у своїх аналітичних спостереженнях Хомою автор, як ми, зрештою, бачимо це з оповіді, підтримує своїм авторитетом таку позицію другого. В. Домонтовича не приваблюють ситуації, коли людина бере на себе функції Бога. Фанатичний Петро вважає себе першим після Ісуса: «Петро йшов тоді безпосередньо за Ісусом... І всі бачили, що він найближчий учень Ісусів і є Його заступником...» [4, с. 80]. Він бездумно й безтривожно приймає вчення свого Учителя, він навіть у пориві гніву піднімає меч на його захист, але все це виявляється, як кажуть, про людське око, бо насправді його вірі досить було однієї поразки, щоб не витримати іспиту на міцність. Свою віру Петро підтримує оптимістичною впевненістю «в майбутній перемозі і винагороді» [1, с. 343]. На відміну від Петра, апостол Хома у В. Домонтовича – «скептик і людина кризи» [1, с. 343] Він не приймає віру сліпо, він усе пропускає через розум, інтелект, щоб одержати для себе логічні докази навіть споконвічних, прийнятих усіма істин. Він «воліє знати, щоб не помилятися»

[4, с. 84]. Роздвоєного і в постійних сумнівах Хому В. Агеєва називає чесним і відповідальним «за наслідки власного і тільки власного вибору» [4, с. 343]. Чи може «людина мати одночасно дві віри? Чи може вона вірити й не вірити разом?» [4, с. 86] Так, для В. Домонтовича віра, яка ґрунтується на сумнівах, аналізі, точних розрахунках, – може. Протистояння Хоми й Петра виливається і в мовлення цих двох героїв. Автор іронізує з манери висловлювання героя-фанатика. Для людини, що звикла дослухатися до свого єства, чиє покликання – переконувати не себе, а інших, такі відверті, сповідальні випадки не є прийнятними, вони взагалі не можуть бути характерними для неї.

Очевидно, що об'єктивний у вічних сумнівах Хома був найбільш близьким персонажем самому Віктору Петрову: так само, обходячи усталені догми, він послідовно торував свій письменницький шлях, прагнучи утвердити власне розуміння навколишнього світу й власну манеру письма.

Р. Горбик уважає, що В. Домонтович реконструює поняття вірності в оповіданні «Апостоли» («вірність і є зрада»; Петро, що фанатично вірить в Ісуса, тричі впродовж однієї ночі відрікається від нього, а Хома, який завжди сумнівається, виявляється найвірнішим із учнів Христа») [2, с. 142].

Проте такий кінець є не зовсім неочікуваним. Деталі, які вводить В. Домонтович, допомагають нам відразу розібратися з групуванням персонажів. Маємо на увазі їхні описи та різного роду характеристики. Так, про Юду ми вже з перших сторінок знаємо, що він зрадник, тож і читаємо закономірну характеристику. Ось він іде на зраду: «Він вийшов боком, принижено пригнувшись, але з тим же камінним, застиглим виразом обличчя, такий же непроникливий і замкнений, яким він лишався завжди. Як і завжди, червоним полум'ям падало руде волосся його кликуватої бороди, і тільки постійна, приготована для кожного люб'язна, послужлива посмішка не кривила на цей раз тонких його, прикушених губ» [4, с. 82]. Епітети, якими автор описує губи апостола, ще більше підкреслюють злість (тонкі) та скритність (прикушені) його натури. А ось такі різні (залежно від ситуації) висновки Петра: «Юда був приязний і балакучий. У нього було багато справ, і все ж таки він охоче провадив час у гурті... Юда ніколи не спинявся перед найсміливішими плянами щодо Ісуса і при цьому не відокремлював Ісуса від Петра... Щоправда... сьогодні... заявив би, що він з огидою ставився до приязної посмішки Юди, завжди ненавидів солодкуватого його послужність...» [4, с. 83–84]. І взагалі в Юді «він від самого початку вчував зрадника» [4, с. 84]. Те, що ми читаємо далі, зовсім не відповідає опису вірного й щирого Учня: «Петро, говорячи так, примружив би очі, хитро поглядаючи на співрозмовника з-під чорних навислих брів. Він щиро вірив би в сказане і здався б собі дуже, дуже обачним, проникливим і надзвичайно обережним» [4, с. 84]. Усе це змушує нас, незважаючи на всі Петрові запевняння, засумніватися в ньому, адже в цьому епізоді він такий подібний до Юди. А наступна авторська характеристика лише підсилює

наші сумніви, ставлячи Петра в один ряд з Юдою: «Він був людиною прямих слів, безпосередніх почуттів і несподіваних вчинків. Був людиною примхливих настроїв, діючи під впливом хвилини» [4, с. 84].

Увагу В. Агеєвої в «Апостолах» привернули «проблеми страху, зображення невротичних і навіть психопатичних станів персонажів...» [1, с. 254] Вона переконує, що «автор фіксує ознаки колективного неврозу радянського суспільства» [1, с. 254], дуже схожі на ті процеси, що «описували й аналізували психоаналітично зорієнтовані дослідники «невротичної епідемії (Вільгельм Райх) у фашистській Німеччині», – уточнює далі дослідниця [1, с. 253].

Досвід радянських 20–30-х років був дуже травматичним і спричиняв невротичні епідемії величезних масштабів. Зради і доноси стали нормою життя. Держстрах стає звичною психологічною атмосферою для радянського суспільства. Це, звісно ж, відбилося й на українському письменстві. Психіатрична лікарня, неврологічна клініка стають місцем дії «Народного Малахія» М. Куліша, «Санаторійної зони» М. Хвильового, «Вуркаганів» І. Микитенка, «Емальованої миски» В. Домонтовича тощо. Разом з тим відомі факти психічних розладів письменників (В. Сосюра, А. Головка, Т. Осьмачка). Ті митці, яким пощастило зберегти свою психіку, були змушені жити в постійному страху, що ламав їх і нищив.

Те, що наведене твердження В. Агеєвої не безпідставне й що В. Домонтович в «Апостолах» таки зобразив сучасну йому радянську дійсність, доводить використання ним відповідної лексики: «...це гарне агітаційне гасло, щоб впливати на маси...»; «...анархічно настроєні прошарки народу...»; «...поступитися місцем реальним політичним, практичним людям...»

Інтерес В. Домонтовича до стану афекту, до межової ситуації крайнього напруження й розрядки В. Агеєва пояснює ще й і його експресіоністськими орієнтаціями: «Це якраз експресіоністи хотіли зрозуміти людину, що кричить від болю, забувши про всі умовності виховання й цивілізаційних приписів» [1, с. 254].

Отже, художньо відтворюючи легенду про страту Ісуса, В. Домонтович не просто йде за Біблією, а проектує сюжет зі Священного Письма на сучасну йому дійсність. Під образом Ісуса автор бачить тих людей, котрі в радянському суспільстві прагнули змін, чиї дії йшли в розріз з офіційною політикою держави. Таких людей у творі прагнули знищити Іуда і апостол Петро. Але якщо Іуда діє неприховано, то зрада Петра – це намагання слабкої людини врятувати себе. Іуда і Петро – це типи людей радянської дійсності тоталітарних часів, вірних офіційній ідеології. Поряд із цими зрадниками В. Домонтович виводить образ Хоми – це втілення думок і поглядів самого автора, який прагнув знайти істину й побудувати нове ідеальне суспільство.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Агеєва В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича / Віра Агеєва – К.: Факт, 2006. – 432 с.
2. Горбик Р. «Знімання масок, або Лист у вічність» / Роман Горбик – Вітчизна. – 2001. – № 11–12. – С. 136–143.
3. Державин В. Три роки літературного життя на еміграції (1945-1947) – С. 575–620 // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. (у трьох книгах). Книга третя. – К.: «Рось», 1994. – 687 с.
4. Домонтович В. Апостоли // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. (у трьох книгах). – Книга друга. – Видавництво «Рось». – Київ. – 1994. – С. 80–90.
5. Мариненко Ю. Місія: проблеми національної ідентичності в українській прозі 40–50-х років ХХ століття. Монографія / Юрій Мариненко – Кіровоград: «Імекс – ЛТД», 2004. – 328 с.
6. Набитович І. Леонід Мосендз – лицар святого Грааля. Творчість письменника в контексті європейської літератури / Ігор Набитович – Дрогобич: «Відродження». – 2001. – 222 с.
7. Павличко С. Дискурс українського модернізму / Соломія Павличко. – К.: Либідь. – 1998. – 437 с.
8. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології: В 3 Т. / Юрій Шерех – Харків: ФОЛІО. – 1998. – Том 1. – 345 с.
9. Шерех Ю. Шостий у гроні. В. Домонтович в історії української прози / Юрій Шерех – Українська мова та література. – 2000. – 15 квітня. – С. 9–15.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Зеленська Валентина Миколаївна – аспірантка кафедри української літератури КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: українська історична проза 40–50 років ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА І КІНО (З ІСТОРІЇ ВЗАЄМОВПЛИВІВ)

Анна МАЗУРАК (Кіровоград)

У статті досліджується історія взаємовпливів літератури і кіно як двох видів мистецтва. Особлива увага звернена на вплив художньої літератури на кіно в початкові періоди його становлення.

Ключові слова: взаємовплив мистецтв, кінематограф, література, лубок, мистецтво кіно, монтаж, кіноглядач.

The History of interference in literature and cinema as two kinds of Art is researched in the article. Special attention is attracted to the fiction influence on the cinematography in the beginning of its formation.

Key words: interference of art, cinematography, literature, print, Art, cinema, montage.

Актуальність питання про взаємовпливи літератури і кіно все більше зацікавлює як літературознавців, так і кінознавців. Виявлення «літературного» в кіномистецтві так само, як і «кінематографічного» в літературі зумовлює глибше осмислення виражально-зображувальних систем двох найбільш масових видів мистецтва.